

koji nije dobio podršku Rajhstaga, koji je zatim odmah raspustio koristeći isti metod. To je dovelo do prevremenih izbora u septembru 1930, čiji nam je ishod dobro poznat. Tako je u leto 1930, po cenu izbegavanja finansijske krize u Nemačkoj, započela permanentna politička kriza. Brining je i sam shvatio da zarad veće popularnosti mora da krene u agresivniju spoljnu politiku, pa su naredni meseci, sve do leta 1931, karakteristični po zaoštavanju diplomatskih odnosa sa Francuskom, upravo u periodu kada su nemačke finansijske bile na izdisaju i postale zavisne od serije kratkoročnih zajmova koje je vlada bila prinuđena da traži od zapadnih država. Tako je došlo do novog u nizu paradoksa nemačke politike u tom periodu: ritam ekonomske krize je postao neusaglašen sa riskantnim pravcem konfrontacije kojim je krenula nemačka spoljna politika.

Štrauman završava svoju priču događajima od maja do jula 1931. Najpre je sredinom maja bankrotirala austrijska Kreditanstalt banka; usled zabrinutosti za sudbinu novca američkih kreditora u Nemačkoj, predsednik Huver je krajem juna na iznenađenje mnogih predložio jednogodišnji moratorijum na otplatu svih dugova, koji je nešto kasnije usvojen na konferenciji u Londonu. Najzad je usledila kriza sa jednom od najvećih nemačkih banaka, Danat (*Darmstädter und Nationalbank*), čije je teškoće uprava banke dugo nastojala da sakrije od vlade i javnosti, a čiju je propast vlada zatim bezuspešno pokušala da spreči. Danat nije bila usamljen slučaj – većina nemačkih banaka bila je opterećena lošim kreditima. Dok su one najjače imale dovoljno deviza da se koliko-toliko održe na površini, Danat nije. Njen kolaps, ozvaničen 13. jula, doveo je do navale na šaltere drugih nemačkih banaka u očajničkom pokušaju građana da izvuku svoj novac, što je primoralo vladu da zavede mere devizne kontrole u pokušaju daljeg sprečavanja odliva deviza sa računa nemačkih banaka. Posledice ovih događaja su direktno dovele do pada vrednosti funte i napuštanja zlatnog standarda u Britaniji, kada je postalo jasno da se čitav svet nalazi u recesiji. Početkom 1932. skoro četvrtina radno sposobnih Nemaca je bila nezaposlena, a u sektoru industrijske proizvodnje preko 40%. Time su bili ispunjeni svi uslovi za dalji rast popularnosti Hitlera i nacionalsocijalista.

Oslanjajući se pre svega na primarne izvore u vidu neobjavljene dokumentarne građe, te često citiranje najznačajnijih nemačkih, britanskih, američkih i francuskih ekonomskih i poli-

tičkih dnevnih i nedeljnih novina, Štrauman je svoju priču ispričao na izuzetno dinamičan način, često prateći događaje ne samo iz dana u dan, već i iz sata u sat. To je omogućeno detaljnim oslanjanjem na dnevnik Hansa Šefera (*Hans Schäffer*), državnog sekretara nemačkog Ministarstva finansija, koji je bio jedan od Briningovih najstručnijih i najpoverljivijih savetnika iz redova administracije, te učesnik svih sastanaka i sednica tih godina, što javnih, što privatnih. Najzad, zanimljiva je uloga koju autor daje nacistima. Budući da su bili u opoziciji, on ih predstavlja kao političke lešinare koji stoje sa strane, priželjkujući što gori rasplet događaja koji će ih dovesti na vlast. Štrauman je vešt pripovedač i taj efekat postiže povremenim, tek usputnim, citiranjem nekih od Hitlerovih govora ili intervju a i izvodima iz Gebelsovog dnevnika. Iako ima detaljnijih i sveobuhvatnijih opisa događaja kojima se bavi knjiga, uzak fokus autora i njegova preciznost, to jest tendencija da se previše ne rasplinjava i širi priču, čine Štraumanovo delo poželjnom literaturom za domaće istoričare i publiku koje 1931. godina može da zanima pre svega iz ugla tadašnje finansijske krize. Uostalom, ovo je takođe i priča o krizi demokratije i opasnim dugoročnim posledicama koje može da ostavi autokratski stil vladanja, naročito onda kada je praćen lošom ekonomskom i finansijskom situacijom u nekoj državi.

Perica Hadži-Jovančić

Коста Николић, ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ: 1989–1992. Књ. 2, ЉУДИ МРЖЊЕ, ЗЕМЉА СМРТИ, Београд, Службени гласник, 2020, 540.

Istoričar Kosta Nikolić (1963) već godinama temeljno izučava problem raspada Jugoslavije i ta tema zauzima važno mesto u njegovim veoma razgranatim naučnim interesovanjima. Drugi tom najavljene trilogije *Jugoslavija, poslednji dani: 1989–1992* nosi naziv *Ljudi mržnje, zemlja smrti*, i konkretno se bavi ratovima u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. godine. Raspad Jugoslavije je nesumnjivo najvažniji događaj koji je ne samo politički obeležio kraj 20. veka u čitavom regionu, već sudbinski uticao na život mnogih generacija muškaraca i žena sa prostora bivše Jugoslavije. Zato je ova tema veoma važna u regionalnim okvirima (za mnoge je deo konstitutivnog nacionalnog mita), pa i na globalnom nivou,

što sa Srbijom nije slučaj, iako je dostupnost arhivske građe prilično visoka što olakšava historiografska istraživanja. Razlozi za njihovo izostajanje u Srbiji svakako su mnogobrojni. Većina istoričara još uvek izbegava suočavanje sa mnogim problemima iz bliske prošlosti, čije proučavanje redovno uključuje najrazličitije neprijatnosti. Mnogi važni akteri ovih događaja još uvek su prisutni u političkom životu, poseduju i određeni uticaj u mnogim sferama života, dok je javnost prilično polarizovana. Stavovi osciliraju od potpune osude Srbije za raspad Jugoslavije i mnoge zločine koji su usledili, do potpunog nekritičkog opravdavanja zaštite srpskih nacionalnih interesa putem oružane borbe. Zato je poduhvat u koji se upustio Kosta Nikolić višestruko značajan, a njegova knjiga je još uvek prvi pokušaj da se u Srbiji historiografski rasvetle i uzročno-posledično odrede mnogi dramatični događaji u vezi sa početkom rata na prostoru Jugoslavije.

Knjiga je podeljena na dve velike celine: „Rat u Sloveniji“ (7–67) i „Rat u Hrvatskoj“ (68–522). Iako su svi ovi događaji najtešnje povezani, izabrani način izlaganja zahtevao je geografsko-tematsku usmerenost i problemsku okrenutost ka pojedinačnim događajima. Pri tome je pažnja pre svega usmerena na vojno i političko rukovodstvo u Beogradu, kako na republičkom („srpskom“), tako i na saveznom („jugoslovenskom“) nivou. Političko-vojne i diplomatsko-obaveštajno-propagandne aktivnosti drugih republika nalaze se u drugom planu, dok je aktivnost međunarodne zajednice u okviru brojnih pregovaračkih procesa predviđena za treću knjigu.

Celina vezana za dešavanja u Sloveniji ima dva poglavlja. Prvo pod naslovom „Svi smo zajedno nezadrživo tonuli“ (9–42) opisuje i analizira sam početak rata u Sloveniji, sa detaljnim navođenjem vojnih akcija koje se izlažu uporedno sa političkim odlukama i diplomatskim aktivnostima (uključujući i pojedinačno delovanje i stavove najvažnijih aktera), što je sve zajedno uvelo Jugoslaviju u krvavi rat. Drugo poglavlje pod nazivom „Slovenija je odahnula sa olakšanjem“ (42–67) posvećeno je završetku rata u Sloveniji i analizi modela ponašanja rukovodstava u Beogradu, koje je ostalo nepromenjeno i u daljem toku događaja. Nedefinisani nacionalni interesi Srbije, osciliranje između zalaganja za opstanak Jugoslavije u punom obimu, potom „skraćenom“ obliku (srpske etničke teritorije i državna celovitost Srbije i Crne Gore), uz nepopustljivo zadržavanje ideologije komunizma i autističnog sagledavanja međunarodnog položaja Srbije bili su

dominantni vid ponašanja. Takvi stavovi dodatno su potvrđivani jakom željom za zadržavanjem vlasti i izbegavanjem svake vrste odgovornosti za pogrešne odluke. To je bila konstanta ponašanja „srpskog“ i „jugoslovenskog“ rukovodstva u Beogradu, što se analizira preko stavova i postupaka najvažnijih aktera krize, pre svih generala Veljka Kadijevića i predsednika Slobodana Miloševića. Iznenađujuće nepoznavanje pravog raspoloženja stanovništva Slovenije koje je ispoljavalo snažne nacionalističke osećaje i spremnost na odlučan oružani otpor, kao i zanemarivanje nespremnosti stanovništva Srbije za odlazak u rat, a još više iz drugih republika SFRJ, odredili su tok i završetak kratkotrajnog oružanog sukoba u Sloveniji. Sve navedene tendencije i ponašanje rukovodstva u Beogradu ponovili su se i na primeru rata u Hrvatskoj.

Celina vezana za rat u Hrvatskoj ima ukupno 13 poglavlja. U uvodnom delu (68–109) uporedo se prezentuju oružani incidenti i manji okršaji tokom jula 1991. sa političko-diplomatskim aktivnostima za prekid neprijateljstava i mirno rešavanje krize, koja je sve više zavisila od same logike rata koju su određivali mnogi do tada potpuno nepoznati akteri, poput Dragana Vasiljkovića („kapetan Dragan“), koji su bili i deo neformalnih aktivnosti obaveštajnih struktura iz republičkog rukovodstva Srbije. Pitanje dobrovoljaca, ratnih avanturista, običnih kriminalaca i otvorenih zločinaca, obrađuju se u svakom od narednih poglavlja. Politička, obaveštajna i medijsko-propagandna podloga takvih aktivnosti data je u osnovnim crtama. Pažnja je usmerena na prostor koji je uskoro dobio ime Republika Srpska Krajina (što je zahtevalo i predočavanje sukoba unutar njenog rukovodstva), sa navođenjem mnogih detalja borbi, uključujući i ratne zločine obe zaraćene strane. Sledeće poglavlje pod nazivom „Hrvatsko nećemo, srpsko ne damo“ (110–149) posvećeno je događajima tokom avgusta 1991. godine, kada je rat u Hrvatskoj dobio obrise ozbiljnog oružanog sukoba u kome je JNA sve više upotrebljavana za zaštitu srpskog etničkog prostora u Hrvatskoj (sa primetnim ignorisanjem sudbine Srba u velikim gradovima). U pitanju je bila zamisao da se oružanom silom obezbedi uspeh političkom projektu održanja Jugoslavije u granicama koje bi odredile i etničko razdvajanje populacija koje hoće da ostanu u saveznoj državi, od onih koji žele secesiju. Takav stav podrazumevao je i prećutnu saglasnost o premeštanju nepoželjnog stanovništva sa obe strane. Postojeće granice između re-

publika nisu priznavane, jer su po oceni tadašnjeg rukovodstva Republike Srbije (i većine javnosti) bile nepravedne prema Srbima, koji su želeli da ostanu da žive u jednoj državi.

Naredno poglavlje „Ne može se ratom naći budućnost zemlje“ (149–228) započinje analizom položaja savezne vlade Ante Markovića u ratnom sukobu, naročito nedostatkom finansija i odlukama rukovodstva Srbije da štampanjem novca finansira rat, što je ubrzo proizvelo hiperinflaciju. Izlaganje se zatim nastavlja navođenjem svih većih borbi na prostoru cele Hrvatske, kako na prostorima Krajine, tako i u unutrašnjosti ostatka Hrvatske, posebno na primeru blokadi kasarni JNA. Hronološki ovo poglavlje prati događaje od početka avgusta do početka oktobra 1991. godine, sa povremenim detaljnim opisom delovanja kako glavnih političkih i vojnih aktera sukoba, tako i „običnih“ oficira i vojnika, njihovih sudbina, uključujući i navođenje imena žrtava ratnih zločina, kao i mnogih izvršilaca takvih dela na obe zaraćene strane.

Kada je u pitanju srpska strana problem ratnih zločina, etničkog čišćenja, pljački, uloge raznih dobrovoljačkih, potom običnih kriminalnih grupa i političkih projekcija lokalnog srpskog rukovodstva, detaljno se obrađuje u poglavlju „Dosije Ilok“ (228–244). Poglavlje „Ako treba da odgovaram, bar da znam za šta treba da odgovaram“ (244–277) obrađuje događaje od kraja septembra do kraja novembra 1991. godine, prvenstveno problem izostanka uobličavanja jasnih ratnih ciljeva Srbije u oružanom sukobu koji je započeo, potom i preciznih političkih i vojnih nadležnosti, koordinacije sa jedinicama na samom terenu. Izlažu se događaji u vezi sa predajom opkoljenih kasarni JNA u Hrvatskoj, pojavom dezerterstva i defetizma na frontu, kao i izostankom želje za borbom u samoj Srbiji, koja je iz političkih razloga izbegavala da proglasi opštu mobilizaciju. Hrvatska je u isto vreme na svojoj teritoriji odlučno i brzo proglasila opštu mobilizaciju, dodatno homogenizujući svoje stanovništvo u odbrani nacionalnih interesa, ali i demokratije, nasuprot Srbiji koja je optužena za agresiju i nametanje komunizma. Nisu preskočeni ni zločini, naročito srpskih snaga, poput onih u selima Škabrnja i Nadin.

U poglavlju „Dubrovnik“ (277–356) detaljno su opisane pripreme i tok borbi oko ovog grada, a u poglavlju „Vukovar“ (356–403) na isti način su opisane borbe i za ovo naselje. Događaji se posmatraju na osnovu dokumentacije koja se odnosi na političko i vojno ruko-

vodstvo Crne Gore i Srbije, potom i onih jedinica i komandanata koji su direktno učestvovali u ratnim dejstvima, sa mnogim detaljima samih vojnih operacija, ali i ratnih zločina svih strana. Poglavlje „To je opsesija, teško breme i osećanje. I teško napušta čoveka“ (403–415) analizira posledice borbi za Vukovar (poginuli, ranjeni, nestali, raseljeni, proterani, materijalna razaranja), učinak regularnih i paravojnih formacija, sukobe nadležnosti i politička neslaganja na srpskoj strani. Svojevrsni zaključak rata u Hrvatskoj prezentovan je u poglavlju „Srbi su Hrvatima napravili neprocenjivu uslugu time što su učinili da njihova borba izgleda opravdana i herojska“ (415–418), što je zapravo ocena britanskog istoričara Marka Vitera. Raspravlja se o nizu pogrešnih odluka i postupaka koji su na političko-diplomatskom, a posebno medijsko-propagandnom planu, Srbiju brzo sveli na mesto poražene i ratnim zločinima osramoćene strane u ratu koji je prihvatila s nerealnom nadom da će sama pojava vojne sile usloviti predaju njenih protivnika. Streljanje hrvatskih zarobljenika na „Ovčari“ obrađeno je u poglavlju „Kad smo videli šta su im uradili, onda smo se zakleli da ćutimo“ (418–446), sa detaljnom analizom toka događaja, komandnom i ličnom odgovornosti za ovaj zločin.

U poglavlju „Srpska dobrovoljačka garda“ (446–469), obrađuje se problem delovanja najpoznatije paravojne formacije i njenog komandanta Željka Ražnatovića Arkana, uključujući i sve negativne detalje u vezi sa njegovom jedinicom (politička pozadina delovanja, obaveštajni kontakti, zločini). Autor nije preskočio ni delovanje ostalih paravojnih jedinica, pa se na kraju ovog odeljka prikazuje i rad Dragana Vasiljkovića, dok je u svim ostalim poglavljima predočeno i delovanje dobrovoljaca Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja, zatim dobrovoljaca Mirka Jovića, potom Srpske garde Srpskog pokreta obnove, kao i mnogih drugih lokalnih odreda i grupa pod najrazličitijim imenima. Period nakon zauzeća Vukovara pa do kraja 1991. godine obrađuje se u poglavlju „Kraj rata u Hrvatskoj“ (469–496), koji je na političkom polju obeležen ostavkama Ante Markovića i generala Kadijevića, a zatim i konačnim raspadom saveznih institucija, dok je na samom ratištu zaustavljeno napredovanje JNA i srpskih snaga, što je Hrvatskoj ubrzo omogućilo preuzimanje stratejske inicijative u ratu koji nije završen iako je potpisano primirje.

Egzodus srpskog stanovništva iz Zapadne Slavonije u drugoj polovini oktobra i početkom

novembra 1991. obrađuje poglavlje „Ma neka, ne mora se Slavonija držati“ (496–522), sa navođenjem zločina hrvatskih snaga (mali logori smrti) i srpskih dobrovoljačkih jedinica, koje otvara i problem dometa prvobitnih planova o zaštiti srpskih etničkih prostora u Hrvatskoj, što se četiri godine kasnije završilo padom Krajine i masovnim iseljavanjem Srba sa ovog područja. Sudbina Jovana Raškovića, kao i cele njegove porodice tokom 20. veka, paradigmatično je postavljena na završne stranice ovog poglavlja, kao svojevrsno dublje objašnjenje uzroka srpsko-hrvatskog sukoba i psihologije srpskog stanovništva u Hrvatskoj, koje je u prošlosti bilo objekat višestruko ponovljenih progona i genocida, što je u mnogome odredilo i njegovu reakciju na početku rata 1991. godine. Knjiga sadrži i registar ličnih imena (523–538), kao i belešku o autoru (539–540).

Nije lako pisati o raspadu Jugoslavije iz perspektive Srbije koja je na globalnom nivou označena kao uzročnik sukoba koji se se završili njenim porazom. Još je teže detaljno opisivati mnoge zločine, posebno one za koje su nedvosmisleno odgovorne srpske snage, a zatim nabrajati i pogibiju srpskih vojnika i oficira na mnogim ratištima u sukobu koji nije imao potpuno jasne ciljeve. Kosta Nikolić nije izbegao da temeljno istraži mnoge događaje, označi glavne istraživačke pravce i otvori mnoge probleme koji će se tek u budućnosti rešavati, jer zahtevaju dodatnu analizu u svetlu izvorne građe svih zaraćenih strana, ali i inostranog faktora.

Za konačne zaključke autora o ratovima u Sloveniji i Hrvatskoj treba sačekati treći tom zamišljene trilogije, ali i posle drugog, koji je najvećim delom posvećen događajnoj istoriji, jasno je da se problematizuje politička odluka o oružanom odgovoru Srbije na odluke secesionističkih republika da po svaku cenu odu iz Jugoslavije u postojećim granicama. Zapravo, u celoj knjizi se predočavaju sve negativne posledice primene strategije bezalternativne upotrebe oružane sile i radikalizacije vojnog sukoba da bi se porazio neprijatelj. Problem masovnog žrtvovanja ljudi za ostvarenje političkih ciljeva tokom čitavog 20. veka tema je jedne druge knjige Koste Nikolića (*Jedna izgubljena istorija – Srbija u 20. veku*), u svetlu čijih zaključaka treba čitati troknjižje *Jugoslavija, poslednji dani: 1987–1992*. Ostaje da se nadamo da će Kosta Nikolić, kao što nas je navikao, ubrzo objaviti i završni tom svoje trilogije, i da će njegov rad podstaći i ohrabriti

novu mlade istraživače da se okrenu temi raspada Jugoslavije, iako taj problem možda nije bio predmet njihovih postdiplomskih studija, primarnih istraživačkih interesovanja i ličnih afiniteta. Vreme će pokazati koliko su ovakve pretpostavke opravdane, mada je odavno potpuno jasno da je racionalno sagledavanje svih problema raspada Jugoslavije svakako jedna od najprioritetnijih tema za srpsko društvo u celini.

Miloš Timotijević

Марко Б. Милетић, АПРИЛСКИ РАТ У ДРАВСКОЈ И ХРВАТСКОЈ БАНОВИНИ: ПРВА ГРУПА АРМИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У РАТУ 1941, Београд, Институт за савремену историју, 2020, 312.

Institut za savremenu istoriju je početkom 2020. godine odlučio da na konkurs za sufinansiranje novih izdanja kandiduje isključivo najmlađe saradnike i njihove monografije, uglavnom master radove. Jedan od njih je i Marko Miletić, istraživač-saradnik, koji se težišno bavi jugoslovenskom vojnom istorijom u 20. veku.

Miletić se u proteklih pet godina afirmisao radovima iz jugoslovenske vojne istorije, baveći se temama iz istorije Jugoslovenske vojske, a posebno temama iz Aprilskog rata 1941. godine. Taj neobičan i kratak rat aprila 1941, koji je sa istorijske scene odneo Kraljevinu Jugoslaviju, kao posebna i izdvojena celina Drugog svetkog rata na jugoslovenskom ratištu i danas privlači istraživačku pažnju ovdašnje istoriografije. Voluminozno delo generala Velimira Terzića *Slom Kraljevine Jugoslavije* iscrplo je za mnoge decenije gotovo ovu temu, ali protok vremena, nove istorijske okolnosti i značajna građa koja je na raspolaganju istraživačima i dalje pružaju mogućnost da se novim istraživačkim zahvatima javnosti ponude studije o ovom kratkotrajnom ratu.

Knjiga Marka Miletića *Aprilski rat u Dravskoj i Hrvatskoj banovini: Prva grupa armija Jugoslovenske vojske u ratu 1941* jedan je od takvih doprinosa savremenoj srpskoj historiografiji. Kako su događaji na prostoru kojim je omeđena tema njegovog istraživanja: današnja centralna Hrvatska i Slovenija, često bili predmet spornih tumačenja, tako Miletićevo istraživanje dobija aktuelnost, pre svega zbog novog istraživačkog zahvata, kojim je autor osvetlio mnoge manje poznate događaje na ovom ratištu. On i sam primećuje da je sećanje na Aprilski